پانئاخاوتن، بەڕغەمی زمانە نەک خودی زمان.. پێشەوا کاکەیی

زمانی شیعری، سیستەمی «ڕێکخستن» و «شانەگێری» لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێت، ئەگەر ڕێکخستن و شانەگێری لەگەڵ خۆیدا هەڵنەگرێت، ناتوانێت پەیوەندی نهێنی نێوان شتەکان درووست بکات؛ بۆیە بەو ئەنجامە دەگەین کە بە بەراورد لەگەڵ زمانی باو، «زمانی شیعری» پەیوەندی نێوان «شتەکان»ـە نەک «وشە». هۆکارەکەی ئەوەیە کە شتەکان ژیانیان هەیە، بەڵام وشەکان ژیانیان نییە. بۆیە زمان پاککردنەوە و فڕێدان و غەڕغەڕەکردنە بە وشە، بەڵام وشە فڕێدراو و کەوتووی زمانە. پانئاخاوتن و زمان، وەک زێراب وایە، زێراب وەک پاشەڕۆ بە کۆمەڵێک فلتەردا دەڕوات تا پاک دەکرێتەوە و دەبێتەوە ئاو و بە کار دەهێنرێتەوە، بەڵام زمان نەکەوتووە و بەردەوام لە خۆسوین و خۆتاشین و خۆپاکردنەوەدا بە دەوری خۆیدا دەسووڕێتەوە و دەچێتەوە ناو خۆی. پانئاخاوتن و زمان، دوو چەمکی جیاوازن. بۆیە «زمانی شیعری» و «وشەی شیعری» یەک شت نین. شیعر، چەمکێکی یەکگرتووە تا نەگات بە کەماڵی خۆی لە زمان خۆی دەرناهاوێژێت.

زمان، سیستەمێکە لە هێماکانی «دەنگ و مانا»، هەروەها ئامڕازێکی پەیوەندیکردنە، کە مرۆڤەکان بە هۆیەوە دەستکەوتەکانی شارستانیەتی مرۆڤایەتی دەپارێزن و دەیانگوازنەوە. زمان، یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی نەتەوەیەک. بە گشتی نەتەوە جیاوازەکان زمانی تایبەت بە خۆیان هەیە. زمانە سەرەکییەکانی جیهان بریتین لە: [چینی، ئینگلیزی، فەڕەنسی، ڕووسی، ئیسپانی، عەرەبی، پورتووگالی و ئەڵمانی] لە نێویاندا زمانی چینی زۆرترین بەکارهێنانی هەیە و ئینگلیزی دوای ئەو و ئەنجا زۆرترین گەشەکردن لە ئێستادا پورتووگالی بەڕازیلییە.

پانئاخاوتن/ قسەکردن، بەکارهێنان و دەرەنجامی تایبەتی زمانە. بۆیە دوو واتای هەیە؛
١- بەکارهێنانی زمان، واتە «قسەکردن» یان «نووسین»، بەو هۆیەوە هاوتای «گوێگرتن» یان «خوێندنەوە»یە- کە پڕۆسەی «دەربڕین» و «تێگەیشتن»ـە.

٢. دەرئەنجامی بەکارهێنانی زمان، واتە بەرهەمی قسەکردنی زارەکی یان نووسراو، دەرەنجامی چالاکییەکانی قسەکردنە.

جیاوازی چەمکی نێوان «زمان» و «قسەکردن» لە زمانزانی سویسری فێردیناند دی سوسێر (1857-1913)، کۆرسی زمانەوانی گشتی (1916) وەرگیراوە.

سەبارەت بەوانەی سەرەوە، بە سەیرکردنی پەیوەندی نێوان شیعر و زمان و پان‌ئاخاوتن، بەسە بە دۆزینەوەی شیعر. شیعر، دەرەنجامی بەکارهێنانی زمانە لەناو زماندا، بەڵام کە وەک قسە وەرگیرا و شیعر چووەوە ناو قسە، لە شیعر دەکەوێت. بۆیە ئەگەر پەیوەندی هاوکێشەی [زمانی شیعری] لەسەر «شیعر + زمان» دامەزرابێت، کاتشوێن و زەمان دەخاتەوە ناو زمان و زمانیش وەرچەرخانی شیعرە. بۆیە زمانی شیعری، زمانێکی حەتمی شاعیرانەیە بە دەربڕینی هەستەکانیان و گەیشتن بە شیعر، تا ڕادەیەکی دیاریکراو ڕەنگدانەوەی شێوازی قسەکردنی شاعیرە.

کەواتە، ئایا دەکرێت «شیعر + گوتار» بە «قسەی شیعر» دابڕێژرێت؟ وەڵامەکە بەڵێیە. بەڵام ئەگەر ئەمە بە کار بهێنین بۆ درووستکردنی هاوکێشەیەکی تر، ئەوا دەبێتە «قسە + قسەکردن» = «قسەکردن + قسەکردن»، واتە پان‌ئاخاوتن = پان‌ئاخاوتن».

قسەکردن= قسەکردن، دیارە هەڵەیەکی پێناسەی بازنەییە لە لۆژیکی فۆرمیدا. بۆیە تێگەیشتنەکە تیۆری «زمانی شیعری» هەیە بەڵام تیۆری «قسەی شیعری» نییە.

ڕاستییەکەی، کاتێک بازنەکانی شیعر و فێرکردنی شیعر باس لە شیعر دەکەن، سەرنجیان لەسەر زمانی شیعرە؛ چونکە تەنیا زمان ئەرکی پەیوەندیکردنە، کە «ئەرکی ڕەمزی» و «ئەرکی گشتاندن»ی هەیە. لێکۆڵینەوە لە شیعر لە زمانەکەیدایە نەک قسەکەی، چونکە زمان گونجاندن و ئامرازە.

...

ئازاری ٢٠٢٣